

А. І. Федорова

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛОЖЕННЯ СТАРООБРЯДЦІВ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ ПІД ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1812-1856 рр.)

Стационарні поселення старообрядців з'являються на території Південної Бессарабії з середини XVIII ст., коли вона перебувала під владою Османської імперії. Зазначимо, що російський уряд турбувало існування старообрядницьких поселень за кордоном, тому з його боку неодноразово робилися спроби повернути некрасівців до Росії. За кордоном до старообрядців ставилися досить індиферентно: не забороняли богослужінь, спорудження молитовних будинків, не робили утисків із приводу вірування. У 1812 р. територія Південної Бессарабії була приєднана до Російської імперії, однак закони, що приймалися російським урядом щодо старообрядців вказаної території, були здебільшого протилежні тим законам, що приймалися відносно прибічників даного віросповідання по всій території Російської імперії.

Слід зазначити, що питання політико-адміністративних заходів щодо старообрядців Південної Бессарабії протягом 1812-1856 рр. не отримало належного висвітлення в науковій літературі. Утиски старообрядців у Російській імперії досліджували С. П. Мельгунов [6], С. Князьков [2], Я. Ковальчук [5], однак регіональних особливостей вони не відмічали. Дослідник старообрядництва Ф. Ю. Мельников, описуючи Ізмаїльську єпархію, відмічав, що в 30-ті роки — сувору миколаївську добу — імператор особисто дозволив старообрядцям цього регіону спорудити церкву та відправляти в ній богослужіння [7], однак детально цю проблему він не розглядав.

Співвідношення політики щодо старообрядців по всій території Російської імперії та в регіоні Південної Бессарабії ми спробуємо вирішити при використанні низки джерел, як архівних (зокрема, матеріалів Філії Державного архіву Одеської області), так і друкованих, передусім, збірки документів та матеріалів [5; 10].

Під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. завдяки М. І. Кутузову до Росії поступово повертаються некрасівські козаки. М. І. Кутузов 1 травня 1811 р. наказав генерал-майору С. О. Тучко-

ву надати докладні відомості про бажання некрасівців переселитися з Туреччини до Росії, з'ясувавши умови переселення та пообіцявши некрасівцям ім'ям імператора "амністію та ті вигоди, які вони знайдуть під скіпетром Росії" [5, с. 360]. С. Тучков умовив некрасівців, які останнім часом не могли поділити із запорожцями місце проживання, переселитися поблизу фортеці Ізмаїл на березі Дунаю. Указ імператора Олександра I від 25 липня 1811 р. визначив умови, на яких некрасівці могли переселитися з Бабадазької області, хоча, як показують "Формулярні списки" населення Ізмаїла за 1811 р., переселення почалося за 4 місяці до офіційного дозволу [19], що говорить про серйозний підхід до справи С. О. Тучкова. Перш за все треба зауважити, що імператорський указ від 1811 р. надав переселенцям, прибічниками старої віри, значні права, пільги та привілеї, якими не користувалися старообрядці інших регіонів Російської імперії, а саме:

1) усі некрасівці, які бажали переселитися до Росії, отримували довічне помилювання в минулих провинах проти царя та Росії;

2) одержували пільги на три роки (ніяких поборів із них не брали), а надалі обіцяли піклуватися про відстрочку;

3) рід життя та стану дозволялося обирати за власним бажанням;

4) земля та інші наділи відводилися згідно кількості осіб у родині;

5) старообрядницькі церкви дозволялося споруджувати в пристойних місцях, відправлення старообрядницької віри не заборонялося та не притискалося;

6) надавався ліс для побудови ста хат, за що плату не вимагали;

7) оскільки некрасівці раніше служили в козацькому війську в Росії, а також у Туреччині, то вони позбавлялися рекрутських наборів.

Особливим виявляється п'ятий пункт, оскільки в Російській імперії ще у 1768 р. було заборонено будувати розкольницькі церкви та каплиці [10].

До гирла Дунаю некрасівці переправлялися на човнах. Така подорож не завжди була вдалою, деякі потрапляли в бурю та гинули. Тому М. Кутузов вирішив допомогти некрасівцям у переправі: він наказав віце-адміралу Язикову зустрічати некрасівців крейсером та проводити їх до гирла Дунаю [5, с. 383], щоб запобігти таким випадкам.

Слід зазначити, що спочатку до Ізмаїлу переселилося не більше 100 родин, кожна з яких отримувала землю — 40-50 десятин [9, с. 72-73; 4, с. 55; 11, арк. 18], звільнялася від сплати десятини тощо.

У 1812 р. територія Південної Бессарабії була приєднана до Росії. Старообрядці цього регіону користувалися наданими Олександром I пільгами та привілеями, які йшли врозріз із загальноросійською політикою щодо цього віросповідання.

Під час правління Миколи I (1825-1855) всі поступки, даровані попередніми правителями старообрядцям — Петром III, Катериною II, Олександром I — були ліквідовані. Якщо з 60-х років XVIII до 20-х років XIX ст. вбачався курс на послаблення політики відносно старообрядців, що було пов'язано з поверненням їх на територію Росії, було заборонено називати старообрядців розкольниками, скасована Розкольницька контора, то з середини 20-х років уряд Миколи I знову бере курс на викорінювання старообрядництва, по всій країні впроваджується облік старообрядців. 26 лютого 1826 р. був представлений циркуляр Міністерства внутрішніх справ “Про доставку відомостей про кількість розкольників”, за яким наказувалося губернаторам на 1 січня кожного року надавати відомості про кількість старообрядців та розкольників різних згод та сект. 3 липня 1826 р. Особлива канцелярія Міністерства внутрішніх справ була перетворена на III Відділення його імператорської величності канцелярію, і облік було переведено до цього відділення. Отже, з цього часу впроваджується обов'язковий облік старообрядців, чого прибічники старовини завжди уникали.

Наведемо деякі закони відносно старообрядців, що були прийняті за часів правління Миколи I: заборонено будувати церкви або робити в них ремонт, приймати до старообрядницької віри православних, проводити богослужіння священникам-втікачам, старообрядець не міг бути обраним на громадську посаду, в судах заводилися окремі журнали в справах розкольників тощо. Ці закони набирали чинності і в окресленому регіоні.

За часів правління Миколи I, а саме у 1830 р., відбувається наступне переселення некрасівців із-за Дунаю (с. Сарикьой, Стара Слава, Нова Слава, Журиловка, Каменка) до Ізмаїльського повіту (Ізмаїл, Кілія, Вилково, Муравльовка, Жебріяни) [12; 15]. Отаман некрасівців с. Сарикьой Лев Полежаєв, який організував перехід

некрасівців із-за Дунаю, навіть отримав урядову нагороду — золоту медаль та грошову премію у розмірі 1980 крб. асигнаціями [12, арк. 178; 13, арк. 3]. Переселенцям також надавали кошти на закупівлю хлібу для посіву — 5772 крб. 80 коп. Некрасівцям, які не мали змогу привезти лісу, виділялося по 120 крб. для збудування нової хати, тим, хто перевіз розібрані свої хати, виділялися гроші задля налагодження їх у розмірі 25 крб. Кошти повинні були виділити з бюджету генерал-губернатора Новоросійського та Бессарабського М. Воронцова [13, арк. 1-2; 14, арк. 17-18; 15, арк. 32-32 зв.]. Всього на спорудження хатин було виділено 7145 крб. Переселенці також отримували необхідний провіант; їм дозволили перевезти до Бессарабії для прогонування худоби заготовлене сіно з островів Четал та Літін, однак робити нові запаси сіна та пасти скотину на вказаних островах заборонялося, оскільки побоювалися контактів із закордонними мешканцями некрасівців [12, арк. 98-98 зв.]. Переселенці отримували земельну ділянку на території Ізмаїльського градоначальництва з розрахунку 40 десятин на родину. Усього в 1830 р. переселилося 736 некрасівців.

Переселенці з Бабадазької області піклувалися не лише про економічний устрій, а й духовний. Вони просили місцеву владу дозволити їм перенести в Некрасівську слободу церкву ліквідованого у 1829 р. Никольського старообрядницького монастиря поблизу м. Ізмаїл. Однак на час отримання прохання церква була продана з прилюдних торгів. Дозвіл про перенесення церкви дорівнювали до зведення нової старообрядницької церкви, що за чинним на той час законодавством було неможливим. Чинники обласного правління нагадували С. Тучкову, градоначальнику м. Ізмаїла, про особливий наказ, за яким будівництво нових розкольничих церков, каплиць та молитовних будинків не можна було дозволяти ні в якому разі [12, арк. 35, 41]. Однак згодом імператор Микола I указом від 25 листопада 1830 р. дозволив старообрядцям-некрасівцям, які переселилися до Ізмаїла, влаштувати на околиці м. Ізмаїл розібрану ними церкву з селища Сарикьой та відправляти в ній богослужіння за своїми обрядами [10, арк. 126; 13, арк. 1-2; 14, арк. 17; 15, арк. 51-51 зв.]. Церкву в селищі Сарикьой розібрали та почали частинами перевозити на берег пристані в м. Тульча. У вересні 1830 р. некрасівці найняли судно за 20 крб. сріблом для перевезення церкви.

За наказом імператора, некрасівцям повинні були виділити кошти для компенсації витрат за наймання човнів для перевезення церкви та хатин з правого берегу Дунаю в розмірі 2030 крб. [14, арк. 18; 15, арк. 32 зв.], однак чиновники не могли вирішити, з якого бюджету виділити ці гроші.

7 липня 1831 р. старообрядцям дозволили збудувати кам'яну церкву на тому ж самому місці, де мали звести дерев'яну, та на тих самих правах [10, с. 130; 15, арк. 97-98], у силу того, що дерев'яну церкву ще не встигли поставити. У 1833 р. церква була побудована до верхнього карнизу та будівництво припинилося внаслідок нестачі коштів. Однак в цьому ж році попечитель Никольської старообрядницької церкви купець 3-ї гільдії Микита Беляєв надсилав прохання ізмаїльському градоначальнику С. О. Тучкову про отримання дозволу на освячення церкви священиком цієї церкви Матвієм та дияконом Симеоном (Тимофєєвим) і безперешкодне відправлення служби за старообрядницькими правилами [15, арк. 295-295 зв.].

Отже, у 1833 р. церква не була ще збудована остаточно. За даними А. Скальковського, церква була споруджена у 1835 р., а у 1837 р. в ній почалися богослужіння [9, с. 80], за місіонерськими звітами це сталося у 1845 р. (на наш погляд, остання дата досить суперечлива).

У 1850 р. було дозволено вилковським некрасівцям звести нову церкву замість старої, що згоріла, а також здійснювати поладження в молитовних будинках, коли в цьому виникне потреба [10, с. 536-537].

В Ізмаїльському повіті в часи правління Миколи I утворився своєрідний "оазис" старообрядництва на терені Російської імперії, де не заборонялося будувати старообрядницькі каплиці, церкви, відправляти служби тощо. Це підтверджує наступний факт: у березні 1834 р. ізмаїльський градоначальник С. Тучков розглядає скаргу кілійських старообрядців з приводу втручання їхнього поліцейстера у відправлення богослужіння. С. Тучков розтлумачив кілійському поліцейстеру, що, за височайшим повелінням імператора, старообрядцям його відомства такі дії дозволяються, тому поліцейська влада повинна сприяти духовному управлінню; градоначальник також розпорядився дозволити старообрядницькі богослужін-

ня та надалі не заважати в їх відправленні [17, арк. 10-10 зв.]. Згодом некрасівці просять імператора дозволити їм не лише відправляти богослужіння за правилами їхньої віри, а й мати своїх священиків. Таке прохання здивувало його, оскільки для некрасівців було зроблено вже багато поступок. 10 грудня 1838 р. імператор робить розпорядження, за яким наказував зробити пояснення некрасівцям через їхніх начальників із приводу того, що за порядком, заснованим у державі, до їхньої церкви може бути призначений священик, поставлений архієреєм, який буде чинити богослужіння за стародрукованими книгами, згідно з їхніми обрядами, але не інакше, як за правилами єдиновірських церков; інших священиків у державі немає; також зазначалося, що особи, які відправляють у розкольників духовні треби, не визнаються за священиків. Незважаючи на це, імператор наказав: “Для оказания возможного снисхождения и покровительства некрасовцам, предписать особо и секретно Бессарабскому Военному Губернатору *не мешать им отправлять богослужение по своим требам*” [10, с. 320].

У листопаді 1840 р. вийшов імператорський наказ “Про заборону дзвонів у розкольниких каплицях”. Ізмаїльський військовий губернатор виступав із проханням до імператора залишити дзвони при двох старообрядницьких церквах м. Ізмаїла, при каплицях посада Вилкового, селищ Жебріяни, Карячков, Подковка та Муравльовка, на що отримав дозвіл про відкладення прийняття цього наказу в Ізмаїльському повіті [20, 2-2 зв.]. Однак за кількістю дзвонів та молитовних будинків старообрядців здійснюється пильний нагляд. На вимогу Бессарабського військового губернатора, ізмаїльський поліцеймейстер щорічно надсилає відомості про кількість дзвонів у повіті. Так в 1842 р. при Ізмаїльській старообрядницькій церкві в Новій Некрасівці знаходилося 6 дзвонів, загальною вагою 63 пуди, при церкві Старої Некрасівки — 5 дзвонів, вагою не більше 30 пудів (кожний дзвін не більше 10 пудів) [21, арк. 13-14]. У 1842 р. намагалися зняти дзвони зі старообрядницького храму м. Ізмаїл, однак внаслідок “снисхождения к заблуждениям тамошних некрасовцев” таке рішення не було прийнято. Незважаючи на це називати старообрядців інакше як розкольниками, а їх церкви — молитовними будинками в повіті, як і в усій країні, заборонялося [18, арк. 9-9 зв.].

Розглянемо закони Миколи I, що були впроваджені на території Південної Бессарабії.

Так за наказом №2319 міністерства внутрішніх справ по секретній частині від 26 жовтня 1835 р. вказувалося, що імператор дозволив в місцях, де кількість православних та єдиновірців обмежена, допускати розкольників, що приймають священство, до зайняття громадських посад, однак посади міського голови, міського старости, голови ремісників займалися неодмінно православними або єдиновірцями, в місцях присутствія кількість православних членів повинна бути неодмінно більшою за старообрядницьких [22, арк. 6-7]. Наприклад, в 1844 р. в посаді Вилкове новим бургомістром був обраний Іван Чорний, а серед обраних ратників був старообрядець Микита Сипаткін, якого за наказом Бессарабського військового губернатора привели “до присяги в православній церкві”, а в 1849 р. ратманом обраний Галкін, кандидатуру якого військовий губернатор не затвердив “за приналежність до розколу” [8, с. 26]. Тобто старообрядці, зважаючи на своє релігійне переконання, не могли займати громадські посади.

Наказом імператора Миколи I від 27 грудня 1851 р. розкольникам заборонялося приписуватися до міських громад Бессарабської області, Ізмаїльського градоначальництва та прикордонних західних губерній, а також до громад інших губерній [10, с. 562; 23]. Щоб запобігти запису до міських громад розкольників, особи, які бажали цього, повинні були надати документ про неприналежність до розколу, завірену в міській або земській поліції, та виписку з метричних або сповідних книг, завірену церковною печаткою [23].

Територія Південної Бессарабії приваблювала прибульців, поперше, тим, що на цій території старообрядці були далеко від пильного нагляду за ними центральної влади, по-друге, кріпацтво у Бессарабії було значно слабшим порівняно з Росією, а, по-третє, старообрядці завжди знаходили заступників (безумовно за гроші) серед місцевих чиновників та могли вільно відправляти богослужіння, без побоювань та обмежень. Також перевагою такого вигідного розташування старообрядців було й те, що Південна Бессарабія слугувала зручним місцем постійних зв'язків російських розкольників з їхніми закордонними однодумцями — в Австрії, Туреччині та Молдавії. Особливо ці відносини посилювались з часу запровадження

Білокриницької єпархії в 1846 р. Австрійсько-Білокриницька ієрархія, подібно до ієрархії православної церкви, сприяла розповсюдженню старообрядництва, зміцненню його основ, звичаїв та обрядів.

Відносини старообрядців Російської імперії з закордонними викликали занепокоєння російського уряду, який шукав різних засобів перешкодити їхнім стосункам. Один із таких засобів: видання міністерством внутрішніх справ у 1845 р. постанови про невидачу старообрядцям *закордонних паспортів*, що, на їх думку, повинне було заважати зносинам із закордонними старообрядцями.

У 1848 р. міністерство внутрішніх справ відряджає до Бессарабії відомого слов'янофіла І. С. Аксакова з секретним завданням: вивчити положення старообрядців та знайти засоби, які б стали на заваді цих відносин (за офіційними даними він їздив у Бессарабію з ревізією сільських хлібних магазинів та єврейських шкіл). Свої роздуми І. С. Аксаков окреслив в записках та листах [1], в яких не погоджувався з урядовою політикою щодо старообрядців.

Незважаючи на різноманітні заходи, старообрядці продовжували підтримувати тісні зв'язки зі своїми однодумцями. 9 липня 1853 р. Ізмаїльське карантинне правління надсилає розпорядження № 46 капітану карантинного порту про заборону некрасівцям, старообрядцям посаду Вилкове, вступати в переговори з турецькопідданими, що приїджають із-за кордону на судах, мотивуючи це наявністю в Туреччині у некрасівців родичів, внаслідок чого виникає можливість для будь-яких змов [16, арк. 3-5 зв.]. У краї заборонялося вступати в будь-які зносини з закордонними старообрядцями, виїжджати за кордон, особливо наказувалося стежити за діяльністю польських емігрантів, які намагалися організувати повстання старообрядців у Росії (відомий польсько-турецький союз на чолі з Адамом Чарторийським та Михайлом Чайковським, в якому також брав участь старообрядець О. Гончаров). У повіті не дозволялося будь-яких спілкувань з іноземцями, особливо інспектор Ізмаїльського центрального карантину наказував стежити за купцем 2-ї гільдії Микитою Беляєвим, який вів переговори з мешканцями Туреччини; йому дозволялося розмовляти з іноземцями лише в присутності та під суворим наглядом перекладача карантинного порту [16, арк. 6-6 зв.].

По закінченню Кримської війни (1853-1856 рр.) за Паризьким трактатом південна частина Бессарабії — Ізмаїльський, частина Кагульського та Акерманського повітів була передана Молдавському князівству. Територія навколо гирла Дунаю перейшла до Туреччини. У 1861 р. землі Південної Бессарабії відійшли до Румунського королівства. У 1878 р. за Берлінським трактатом південна частина Бессарабії знову відійшла до Росії і даровані раніше старообрядцям привілеї підтверджують у 1879 р. і 1894 р.

Таким чином, на території Південної Бессарабії протягом 1812-1856 рр. діяли закони щодо старообрядців, які значно відрізнялися від тих законів, які діяли відносно старообрядців по всій території Російської імперії. На наш погляд, це, по-перше, робилося задля заселення цього регіону, а нові поселенці сприяли соціально-економічному розвитку країни, по-друге, Російська імперія не хотіла вбачати на своїх кордонах ворогів в особі старообрядців — росіян, тільки іншого віросповідання, тому їм доводилося здебільшого миритися з їхнього конфесійною особливістю. І старообрядці зуміли скористатися вигідним положенням для відвоювання пільг та привілеїв, про які не могли навіть мріяти прибічники старовини центральних російських губерній.

Звичайно, що цією статтею проблема повністю не вичерпана. Поза нашу увагою лишилися складні стосунки Росії та Туреччини, що мали вплив і на старообрядців цього регіону.

Література:

1. Аксаков И. С. О бессарабских раскольниках // Русский архив. — 1888. — № 11. — С. 434-451; Його ж. Письма из Бессарабии / В кн.: Письма из провинции. — М., 1991. — С. 243-295.
2. Князьков С. Как начался раскол русской церкви. Исторический очерк. Изд-е 2-е, исп. и доп. — Ростов-на-Дону, 1906.
3. Ковальчук Я. Старовіри. — Харків, 1931.
4. Короленко П. П. Некрасовские казаки. Исторический очерк, составленный по печатным и архивным источникам // Известия общества любителей изучения Кубанской области. — Екатеринодар, 1900. — Вып. II. — С. 1-74.
5. Материалы по истории русской армии. Русские полководцы. М. И. Кутузов. Сборник документов. — Т. 3. — Разд. III. Главнокомандующий Молдавской армией (1811-1812). — М., 1952.
6. Мельгунов С. П. Старообрядцы и свобода совести (О необходимости для

- старобрядцев отделения церкви от государства). Ист. очерк. — Изд. 2-е. — М., 1917.
7. *Мельников Ф. Е.* Краткая история древлеправославной (старобрядческой) Церкви. — Барнаул, 1999.
 8. *Силантьева-Скоробогатова В., Касим Г.* и др. Вилково — город в дельте Дуная. — Одесса, 1996.
 9. *Скальковский А. А.* Некрасовцы, живущие в Бессарабии // ЖМВД. — Ч. VIII. — 1845. — С. 61-82.
 10. *Собрание постановлений по части раскола.* — СПб., 1858.
 11. Філія Державного архіву Одеської області в м. Ізмаїл (далі: ФДАОО в м. Ізмаїлі). — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 280.
 12. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 6.
 13. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 7.
 14. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 17.
 15. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 18.
 16. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 136. — Оп. 1. — Спр. 252.
 17. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 513. — Оп. 1. — Спр. 196.
 18. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 513. — Оп. 1. — Спр. 235.
 19. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 4.
 20. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 134.
 21. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 159.
 22. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 592. — Оп. 1. — Спр. 5.
 23. ФДАОО м. Ізмаїлі. — Ф. 592. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 12.

Т. М. Шершун

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА КУПЕЦЬКОГО СТАНУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Сьогодні, як і в минулому, в економічному житті держави спостерігається зіткнення інтересів влади та підприємців. Які ж шляхи порозуміння та компромісів з урядом знаходили ділові кола у ХІХ столітті? Відповідь на це запитання спробуємо знайти у діяльності купецтва Російської імперії в кінці ХVІІІ — першій половині ХІХ ст.

Про правові умови існування купецтва Південної України є відомості у роботах багатьох авторів. В ХІХ ст. цікавий фактичний матеріал наводили А. Мітьков, Д. Мейер, А. Скальковський, І. Дитятін, Г. Небольсин [1] та ін., а у ХХ ст. — С. А. Покровський, С. Я. Бо-